

DOI: 10.18427/iri-2016-0041

Az idősödő fogyatékossgal élő emberek társadalmi kihívásai

Laki Ildikó

Szegedi Tudományegyetem JGYPK

b.laki.ildiko@gmail.com

A jelenkori társadalom aktív jellemzői között tartjuk számon az idősödés problémáit. Ez a kifejezés nemcsak magát az idősödő vagy előregedő társadalmat jelenti, hanem azokat a mellékes tényezőket is, amelyek ezzel a helyzettel, státussal járnak. Az elmúlt évtizedekben az életminőség javulásával, az életmód állandó változásával egyre inkább kitolódik az életkor. *„Az utóbbi évtizedekben az idősek belső korösszetétele is változott. Növekedett a 80 év feletti, azaz a nagyon idősök aránya ráadásul az ország lakosságának csökkenésével egyidejűleg az e korcsoportba tartozók száma is emelkedett. Míg 1990-ben 200 ezer, 2011-ben már 400 ezer 80 év feletti lakost számláltak.”* (Monostori, 2015) A fogyatékossgal élő idős emberek csoportja az időseken belül éppen ezt az igen jelentős csoportot képviseli, mely csoportot akadályozottsága jellemzi leginkább.

Tanulmányom az idős és idősödő fogyatékossgal élő emberek társadalmi problémáinak köré épül, azzal a feltett kérdéssel, vajon milyen életminőség jellemzi az érintettek mindennapjait, milyen problémával küzdenek az idősödés és a fogyatékossgukból adódóan, milyen társadalmi segítségnyújtást igényelnek és miként élik meg ezt a helyzetet, állapotot.

A különböző statisztikai adatokon keresztül bemutatásra kerülnek a korcsoport alapvető szociológiai mutatói, így az iskolai végzettség, lakhely, illetve az érintett csoport fogyatékossgainak típusai, életminősége és feltevésre kerül az a kérdés is, vajon mit jelent a mai magyar társadalomban idősnek lenni.

Fogalmak és értelmezések – kit tekintünk idősnek?

„A demográfiai változások és a globalizációs folyamatok következtében kialakult egy olyan paradox helyzet, miszerint a hosszú élet forradalmának köszönhetően a társadalmak előregednek, de az idősök nyugdíjas korukban is szeretnének a társadalom aktív résztvevői maradni.” (Barabás, 2013)

Ennek tükrében érdemes azt a kérdést feltenni, vajon kit tekintünk idősnek, ki az idős korosztályba tartozó. A WHO szerint az aktív öregedés olyan egészségi állapotot jelent, amellyel az életminőség javítható. Ennek megfelelően a WHO nem egyszerűen a születéskor várható élettartamot, hanem az egészségesen eltöltendő élettartamot veszi alapul, és a növekvő élettartam miatt az életciklus késői időszakára vonatkoztatja az „öregkort” (Széman, 2008). A WHO által meghatározott életszakaszok szerint az 50-59 év az áthajlás, a 60-74 éves kort az idősödés koraként határozzák meg, 75-89 éves életkorra időzítik az időskort, 90-99 év közötti időszakra az aggkort és 100 év felett a matuzsálemi kort.

Amennyiben az időskor fogalmát nézzük, már az elnevezés vagy megnevezés tartalmában is igen eltérő fogalmakkal, illetve tartalmakkal találkozhatunk. A szakirodalmak és a különböző szakmai területek adott esetben idősödő korosztálynak,

nyugdíjasoknak, öregeknek, arany vagy ezüstkörüaknak, vagy őszülő, illetve szürke generációnak, vagy a napjainkban igen gyakran használt szenior kifejezésekkel illetik a korosztályt. További komoly dilemmát jelenthet az is, hogy a korszakolás milyen elv alapján történik. A nemzetközi szakirodalmak alapvetően négy „fajta” időskort vagy öregkort határoznak meg; a naptári vagy kronologikus öregséget, a biológiai öregséget, a pszichológiai öregséget és a szociális öregséget.

A differenciáltabb megfontolás ennél a struktúrájánál tovább megy, az öregedési folyamat tizenkét variációjáról számol be. Ennek értelmében ismerteti a naptári öregséget, amely a születés óra eltelt évek számát veszi számításba és ennek mentén gondolkodik az időskorról, a biológiai öregség a testi állapot változásának vonatkozásában határozza meg az öregséget, azaz figyelembe veszi a „*növekedés, a kibontakozás, a leépülés és a szétesés fázisát*” (Bangó, 2012).

Ehhez szorosan kapcsolódik a pszichológiai öregség fogalma is, amely az egyéni viszonyokat és értékeket veszi alapul. Ez egyfajta önértékelés, azaz az idősnek az a kérdése önmagához, hogy idősnek érzi-e magát vagy sem. A szociális öregség a társadalmi pozícióhoz köthető szerepek körét határozza meg, mely egyébként szorosan kötődik a funkcionális öregség folyamatához, azaz az idős kornak megfelelő teljesítőképesség a szociális életben, különösen a társadalmi munkamegosztás rendszerében.

Jelentős szereppel rendelkezik e téren az adminisztratív és a jogi öregség, amely egyfelől a statisztikai besorolást, másfelől a naptári kornak megfelelő jogokat és kötelezettségeket foglalja magába (nyugdíjba vonulás időszaka, gyámság ideje). Emellett további kiemelt szereppel rendelkezik az etikai, a szellemi és a történelmi öregség, a vallásos és a személyes öregség kérdése.

Giddens szerint „*az öregedés gerontológiailag olyan biológiai, lelki és társadalmi folyamatok eredőjeként határozható meg, amelyek az öregedőket érintik. Ezekből a folyamatokból három különböző, mégis összetartozó fejlődési 'óra' metaforája rajzolódik ki*” (Giddens, 2008). Egyrészt a biológiai óra, amely a testünkre vonatkozik, másrészt a *lelki óra*, amely elménk, szellemi képességeink szemléltetője, harmadrészt a *társadalmi óra*, az egy-egy életkorhoz kötődő kulturális normák, értékek és szerepelvárások „képe”.

Az öregedés legelső elméletei a testi-lelki hanyatlást emelik ki, a társadalmi szerepek meghatározásánál gondolni kell erre a helyzetre is. Parsons-t - funkcionista szociológust – leginkább az ún. „társadalomőszülés” foglalkoztatta, mely- szerinte - könnyen vezethet ahhoz, hogy az idősek társadalmát félredobjuk, elidegenítjük a társadalomtól, mely egyértelműen a korcsoport feleslegessé válást jelenti.

A kivonulás elmélet ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy az idősek kivonulása a társadalom működésében, előremozdításában segít. Amennyiben az idősek megválnak korábbi szerepeiktől, úgy elérhető válnak azok számára is, akik eddig kiszorultak belőle (www.boundless.com). Az elmélet követői azonban azt is feltételezik, nem csak a fiataloknak kedvez ez a szemlélet, hanem az idősebbeknek is, mivel korul előrehaladtával, egészségük változásával kevésbé megterhelő szerepet vállalhatnak a társadalomban.

Társadalmunk idősei és a fogyatékossgal élő idős emberei

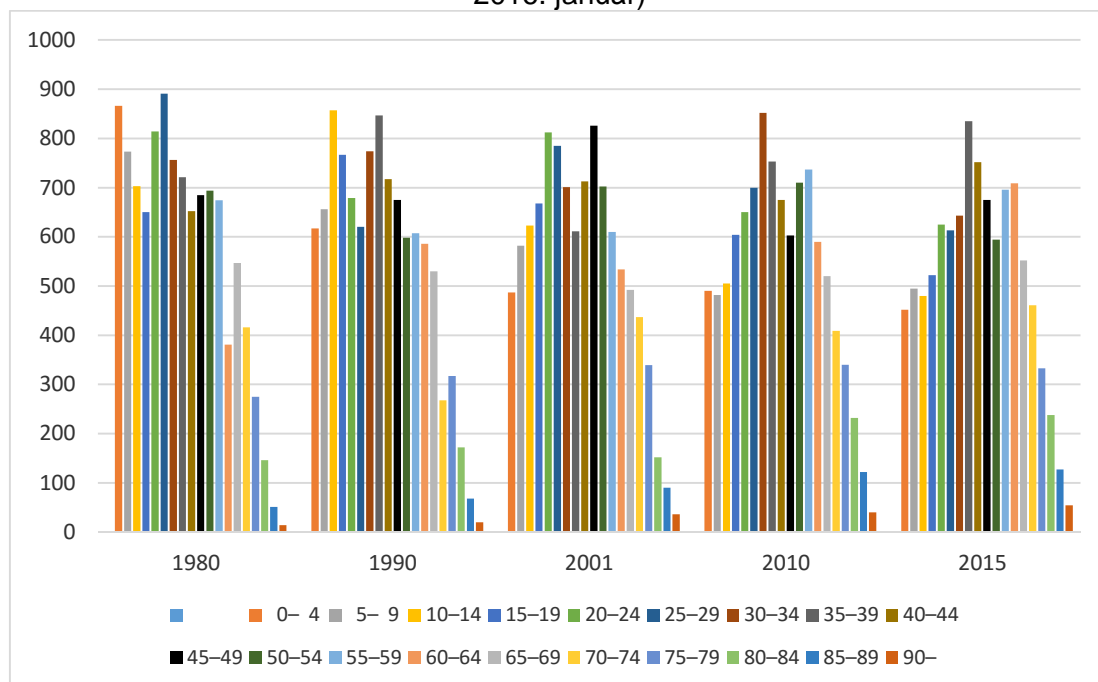
A fogyatékossgal élő emberek, különösen az idősök további specifikumokat jelentenek a társadalomban. Ahogy ezt az Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) is meghatározza „a fogyatékossgal a normális emberi léthez szükséges tevékenységek végrehajtásának akadályozottsága vagy képtelensége”.

A fogalmak és azok tartalmi a téma szempontjából kiemelten fontosak. Ennek értelmében „a fogyatékossgal az egyénnel szemben támasztott személyi, társadalmi, foglalkozási vagy törvényes igények, kötelezettségek teljesítését biztosító képességek károsodás miatti kedvezőtlen irányba történő változása. A fogyatékossgal mindig meghatározott tevékenységre vonatkozik (önellátási fogyatékossgal, mozgási fogyatékossgal, a látás fogyatékossgal, a hallás fogyatékossgal stb.). A fogyatékossgal lehet részleges vagy teljes, elkülöníthetők enyhe, mérsékelt, közepes mértékű vagy súlyos kategória.” (KSH, 2015) Tartós fogyatékossgal alatt a fogyatékossgal egy olyan alcsoportját értjük, amikor további gyógykezelés már nem eredményezi a kóros állapot javulását.

A népszámlálás során a fogyatékossgal kérdések az ún. különleges adatok közé tartoznak. A népszámlálási törvény szerint e kérdésekre önkéntes a válaszadás. A 2001-es népszámlálás óta alapvetően megváltozott a fogyatékossgal fogalmának értelmezése Európában. Az ENSZ-nek a 2010 körüli európai népszámlálásokra vonatkozó népszámlálási ajánlása a fogyatékossgal élőket bizonyos tevékenységeik ellátásában tapasztalt korlátozottság nagyobb valószínűsége szerint határozza meg.

Az idős fogyatékossgal élő emberek esetében a fenti tartalmak különösen hangsúlyosak, hiszen a kor előrehaladtával a fogyatékossgal élés esélye egyre gyakoribb.

1. ábra. Népeség korcsoport szerint a 45 és 90 évesekre vonatkozóan (ezer főre számolva, 2016. január)

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH:

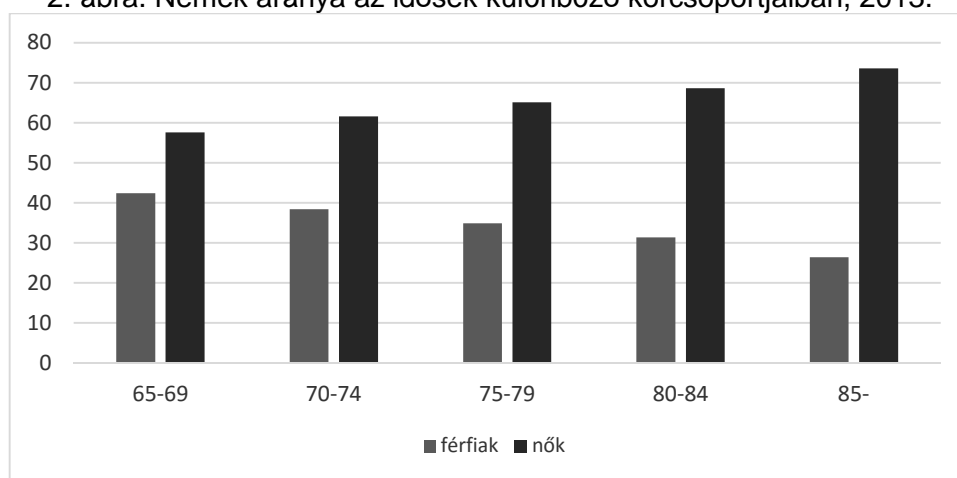
http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=132353

Az 1. ábra adataiból látható válik, hogy 1980 és 2015 között emelkedett a különböző korosztályba tartozók száma, látható nyomai vannak a magyarországi társadalom előregedő tendenciájának.

Magyarországon az idősödés folyamatát több tényező alakítja; egyfelől a csökkenő születések, az alacsony termelékenységi ráta, az európai átlaghoz képest alul maradt várható élettartam, illetve az életminőség pozitív irányuló változása mind erőteljes hatást gyakorol az idősödő társadalomra. Másfelől további hatást gyakorol az egyéni életút, a lakóhely, a családi viszonyok, a képzettség, a társas kapcsolatok, az önellátás és a rászorultság mértéke.

A férfiak és a nők eltérő halandósága miatt az idősebb korcsoportokban a nők felülreprezentáltak, minél idősebb korcsoportról beszélünk, annál magasabb a nők aránya.

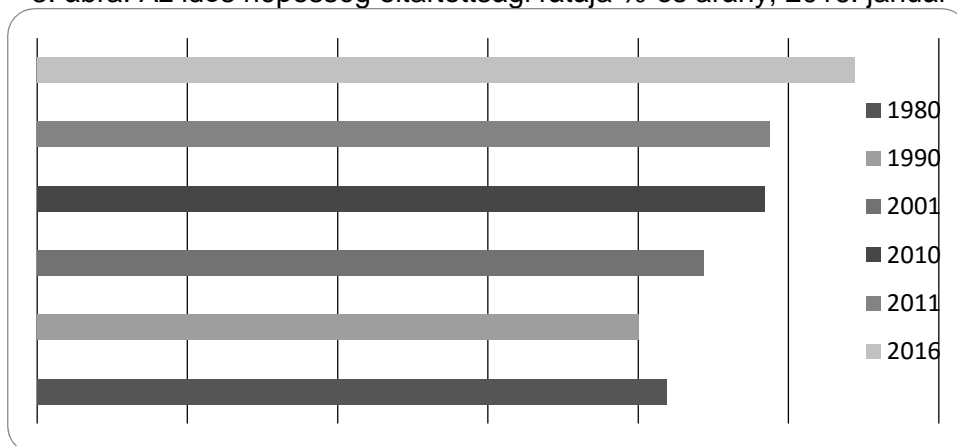
2. ábra. Nemek aránya az idősök különböző korcsoportjaiban, 2013.

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH, 2011. évi Népszámlálás

A férfiak és a nők eltérő halandósága következtében az idősebb korcsoportokban a nők felülreprezentáltak, azaz az idősök körében az életkor előrehaladtával a nők aránya magasabb. A 85 éves vagy annál idősebb korosztályban a férfiak 26,4%-os, a nők 73,6%-os arányban vannak jelen.

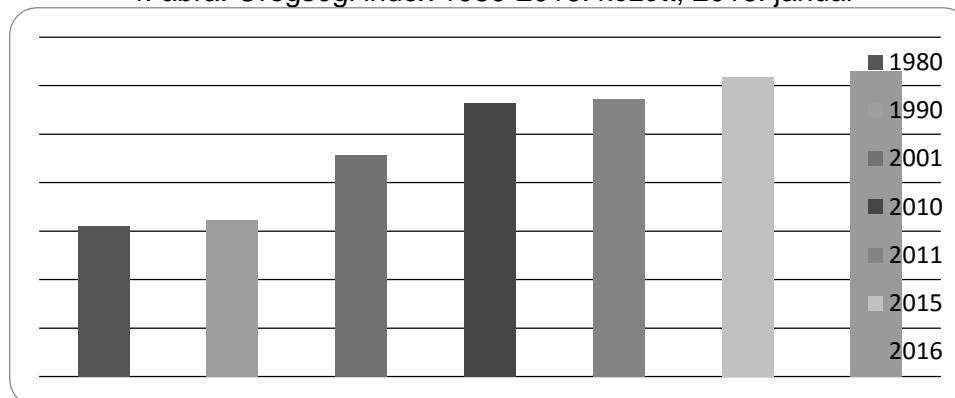
3. ábra. Az idős népesség eltartottsági rátája %-os arány, 2016. január

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH:

http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=132353

4. ábra. Öregségi index 1980-2016. között, 2016. január

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH:

http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=132353

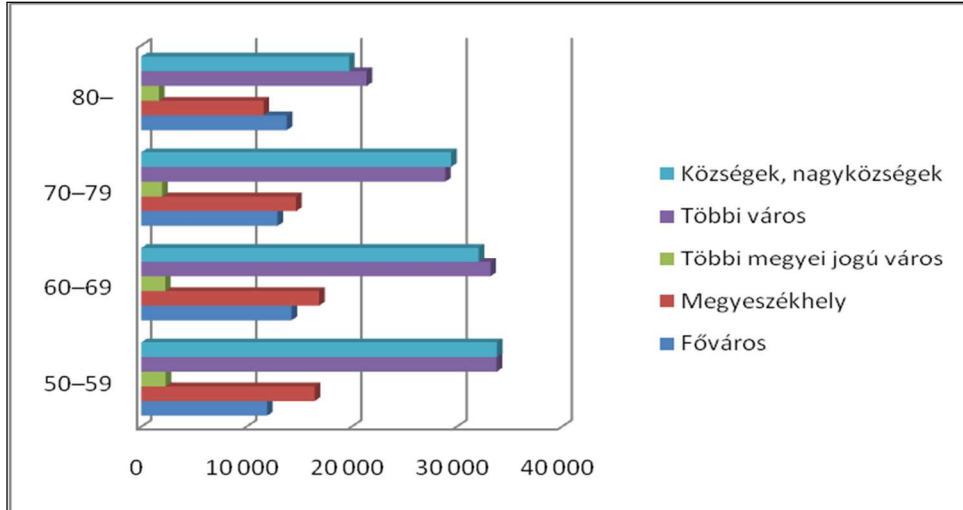
A társadalom előregedését mutatja a 2. és 3. ábra, amely az eltartottsági és öregedési indexet ismerteti. A táblákból egyértelműen látható, hogy 100 gyerekre 126 idős jut, ez kétszerese az 1980-as évekbeli adatoknak, illetve az is látható, hogy 2016 év elején az idősek eltartottsági rátája 27,2%, szemben az 1980-as években mért 20,9%-hoz.

A teljes népesség és a fogyatékossgal élők korstruktúrája szignifikánsan eltér egymástól: a fogyatékossgal élők körében jóval alacsonyabb a gyermekek aránya, miközben az idősebb korosztály jelentősen magasabb arányban képviselteti magát. Míg a fogyatékossgal élők több mint fele 60 éves vagy idősebb, addig e korosztály teljes népességen belüli aránya 24 %. (KSH, 2015)

A fogyatékossgal élő idősek lakóhelye dominánsan a községek, nagyközségek és a városok (kis- és közép) területére helyeződik, a nagyobb városokban – így a megye székhelyen és a többi megyejogú városokban alacsonyabb lélekszámban – jelenik meg az érintett csoport.

A fogyatékossgal élő idősek további – településhez kapcsolódó – hátrányai az egészségügyi és szociális szolgáltatások köre, valamint az egyéb, nagyobb városokban elérhető magán és professzionális szolgáltatás. Ez utóbbi egyértelműen befolyást gyakorol az egyének, ez esetben az idős társadalom életminőségének javulásában. További jelentőséggel bír az idősgondozáshoz kapcsolódó intézményi struktúra, mely általában szintén a településekhez kapcsolódik és szolgálja ki a fogyatékossgal élő időseket.

5. ábra. Fogyatékossgal élők településtípus és korcsoport szerint, megyénként, 2011

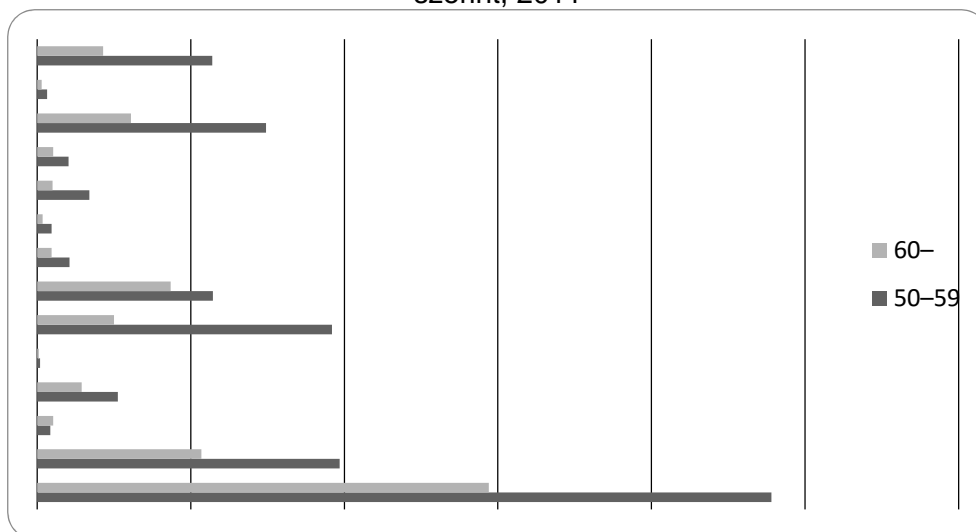

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH:

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossgal_elok_helyzete

Az életkor előrehaladtával a fogyatékossg mint társadalmi élethelyzet egyre gyakoribbá válik az egyén életútjában. A KSH által meghatározottak értelmében két határozott mintázat rajzolódik ki az életkori csoportok egymáshoz viszonyított arányát tekintve. „Az elsőbe azok a fogyatékossgok tartoznak, amelyek az életkor előrehaladtával egyre nagyobb súllyal jelennek meg. Idesorolhatók a mozgássérült, gyengénlátó, aliglátó, vak, nagyothalló, siket, siketvak, beszéd fogyatékos és súlyos belszervi fogyatékos személyek.” (KSH, 2015) A másik típust az autisták alkotják, ahol idősebb korban folyamatosan csökken az érintettek száma. Némi eltéréssel az értelmi fogyatékos személyek is idesorolhatók, akik esetében ugyan a 15-39 éveseké a legnépesebb korosztály (a gyerekek ennél jóval kevesebben, bár az átlagot meghaladó arányban vannak), ellenben ezt követően csökken a részesedésük az idősök körében. A 6. ábra adataiból egyértelműen látszik, hogy az idősök fogyatékossga dominánsan a mozgássérültséget, a gyengénlátó és a mentális betegséget érinti.

6. ábra. A fogyatékossgal élő eltartottak korcsoport, a fogyatékossg típusa és nemek szerint, 2011

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossg

A fogyatékossgal élő idősök esetében számos további problémával nézünk szembe, melyek alapvetően az idősök esetében is jelenlevő helyzetként definiálódnak, azonban ez a csoport – éppen ebből a hátrányából adódóan – talán sokkal érzékenyebbnek tűnik.

A fogyatékossgal élő emberek 92%-a magánháztartásban és 8%-a intézeti keretek között él. Ez utóbbi magába foglalja a bentlakásos intézményeket és az ápológondozó otthonokat. Az idősök csoportja leginkább az intézményi struktúra részeseiként jelennek meg; minél idősebbek a fogyatékossgal élők, annál gyakoribb az igénybevétel iránti igény. A kiszolgáltatottság következtében gyakori, hogy az egyedül élő fogyatékos idősök családi, illetve kisközösségi formációkat vesznek igénybe, melyek a mindennapi tevékenységeikben segítséget és támogatást nyújtnak. (vö. Bánfalvy, 2012)

A fogyatékossgal típusától függően eltérő életminőség jellemzi életüket, az esetükben gyakori a két, három, esetenként négy fogyatékossgal jelenléte, mely tovább rontja a teljes értékű, kiszolgáltatottság nélküli életük megvalósítását. A 2011. évi Népszámlálás adatai szerint három fogyatékossgal említő személyek között kevesebb a 60-69 éves, a két valamint három fogyatékossgal jelölők között 20% feletti a 80 éves és idősebbek aránya (KSH, 2014).

Az étellel való elégedettség a szubjektív jóllét egyik legfontosabb mutatója. A 2014-ben mért elégedettségre vonatkozó válaszok átlagértéke a felnőtt lakosság esetében 6,4 (2013-ban 6,1) volt, ami azt jelenti, hogy a megkérdezettek általában és átlagosan elégedettek voltak életkörülményeikkel. Az életkor növekedésével szinte párhuzamosan csökken az elégedettség. Legkevésbé a munkaerőpiacról távozó (55–64 évesek) és a legidősebbek (74 évesek és annál idősebbek) elégedettek az életükkel. Az elégedettség – a legkevésbé elégedett 55–64 évesek kivételével – valamennyi korcsoportban javult a korábbi évekhez (2012, 2013) képest (Magyarország..., 2015).

A fogyatékossgal élő idősök vonatkozásában tehát látható, hogy az étellel való elégedettség alacsonynak tekinthető, melynek magyarázata egyaránt tetten érhető a fogyatékossgal élés és az idősödés folyamata.

Összegzés

A jelen összefoglalás két jelenkori társadalmi helyzet együtt leírására tett kísérletet, mely egyben megoldásra váró kérdéseket vet fel a jelen és a jövő társadalmá számára. Az idősödő társadalom és a fogyatékossgal élő idős emberek életterére irányuló kutatások a mai Magyarországon még hiányterületnek minősülnek, az esetleges publikálásuk, intézményi népszerűsítésre tett törekvéseik ellenére.

Az öregedés több tényező s és többdimenziós életfolyamat, amelynek kialakításában és kimenetelében érvényesül a biológiai, pszichológiai és szociológiai meghatározottság. Megismerése és értelmezése rendszerszemléletet igényel, azzal a megközelítési móddal, hogy ezen belül egyéni, korcsoportos és nemi különbségek figyelembe vétele szükséges. Az öregedés imázsa kultúrafüggő, nehezen befolyásolható, de a következetes tudományos felvilágosítás és a nevelés pozitív hatása érvényesülhet. (Kovácsné, év.szn.)

Az idősöknek a mai magyar társadalom nem kedvez, annak ellenére, hogy valóban kimutatható módon a társadalom öregszik. Az idős embereket – ahogy ez a tanulmány elején leírásra is került – gyakran felesleges, gazdaságilag már nem „hasznos”

tagokként értékeli a társadalom, és ha még további hátrányokkal rendelkeznek, akkor pedig még inkább a háttérbe kerülnek.

A 2011-es népszámlálás során 490 578 személy, a teljes népesség 4,9 százaléka azonosította magát fogyatékossgal élőként. A tartósan betegek ennél magasabb számarányban vannak, 1 648 413 fő jelezte ezt a státust. Az idősek száma a kor előre haladtával fokozatosan csökken, ellenben a fogyatékossguk, egészségi állapotukkal összefüggő státusuk növekszik. A tanulmány első egysége az idős fogalom körbejárása helyezte a hangsúlyt, a hazai és nemzetközi, illetve a szociológia és az orvostudomány területeit magába építve. A fogyatékossgai kategóriák a jelen tanulmányban nem kerültek széleskörű vizsgálati górcső alá, a jelen esetben a KSH által használt fogalom segítette a munkát. A különböző adatokkal magukat az érintetteket ismerttettem meg, az egyszerű elemzések, illetve összehasonlítások láttatni szeretették volna, vajon milyen nagyságrendű csoportról beszélhetünk akkor, ha a fogyatékossgal élő idősekről van szó.

7. ábra. A fogyatékossgal élő eltartottak korcsoport

A fogyatékossg típusa	50-59	60-69	70-79	80-
<i>2001</i>				
Mozgássérült	49 846	49 015	51 356	20 734
Alsó, felső végtag hiánya	3 304	4 231	3 675	1 279
Egyéb testi fogyatékos	7 612	5 145	4 396	1 784
Gyengénlátó	11 254	12 598	16 623	11 466
Egyik szemére nem lát	3 469	4 173	5 351	3 160
Vak	1 343	1 801	2 458	2 346
Értelmi fogyatékos	5 902	4 403	3 340	1 661
Nagyothalló	7 781	10 226	16 506	15 465
Siket, siketnéma, néma	1 671	1 565	1 454	1 053
Beszédhibás	2 456	2 179	1 837	654
Egyéb	40 812	21 540	16 788	6 609
Fogyatékossgal élők	120 900	102 172	104 672	51 830
<i>2011</i>				
Mozgássérült	50 416	56 430	51 059	35 647
Gyengénlátó, aliglátó	12 555	12 695	14 593	16 100
Vak	1 358	1 635	1 724	1 968
Értelmi fogyatékos	5 182	3 050	1 854	1 414
Autista	88	46	32	21
Mentálisan sérült (pszichés sérült)	12 770	6 897	4 517	3 962
Nagyothalló	8 005	10 959	14 055	19 012
Siket	1 544	1 366	1 141	1 018
Siketvak (látás- és hallássérült)	592	603	583	741
Beszédhibás	2 559	2 057	1 320	746
Beszéd fogyatékos	1 614	1 637	1 123	719
Súlyos belszervi fogyatékos	11 887	10 379	8 224	4 846
Egyéb	519	364	261	150
Ismeretlen	8 804	7 756	5 507	3 274
Fogyatékossgal élők	98 384	98 744	88 033	68 318

Saját szerkesztés, 2016. Forrás: KSH

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossg

A leíró munka során a vállalt témához kapcsolódó egyéb, életminőséget befolyásoló tartalmak is megjelentek, így a fogyatékossgal élő idősek kapcsolatai, családi és

mikromilióje, valamint az, hogy az érintettek lakhelye vagy élettere a hazai településhálózat mely településtípusait részesítik előnybe. Megállapítható, azok a fogyatékossgal élő idősök, akik nagyobb városokban élnek, nem intézményesített rendszerben, jobb és hosszabb életkorral és minőségibb életminőséggel rendelkeznek mint azok, akik kistelepülésen, vagy intézményekben, családi, illetve társadalmi kapcsolatok nélkül lépnek az öregedés mezejére.

Irodalomjegyzék

- Bánfalvy Cs.a (2012). *Gyógypedagógiai szociológia*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Bangó J. (2012). *Szociológiai alapfogalmak pedagógus hallgatók számára*. Szeged: Belvedere.
- Giddens, A. (2008): *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- KSH (2014). 2011. évi népszámlálás – 11. kötet. *Fogyatékossgal élők*.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_11_2011.pdf [2016.03.31.]
- KSH (2015). 2011. évi népszámlálás – 17. kötet. *A fogyatékossgal élők helyzete és szociális ellátása*.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_17_2011.pdf [2016.03.31.]
- Magyarország 2014. (2015). Budapest: KSH.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2014.pdf> [2016.03.20.]
- Monostori J. (2015). *Öregedés és nyugdíjba vonulás*. In Monostori Judit, Őri Péter, & Spéder Zsolt (szerk.), *Demográfiai portré 2015*.
<http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2485/2483> [2016.04.02.]